

Posudok na habilitačnú prácu PhDr. Moniky Mužákovej, Ph.D. **"Koexistencia solidarity a nesvobody. Každodennosť človeka s mentálnym postihnutím v totalitárnom Československu"**

Doc. Mgr. Juraj Buzalka, PhD, MA, Ústav sociálnej antropológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave

Habilitačná práca dr. Mužákovej „Koexistencia solidarity a nesvobody. Každodennosť človeka s mentálnym postihnutím v totalitárnom Československu“ je pozoruhodným pohľadom na fenomén, ktorému sa v spoločenskom diskurze i akademickej sfére stále nedostáva dostatok pozornosti. Kým oficiálne inštitúcie zdôrazňujú „politickú“ stránku totalitarizmu, najmä priamy teror štátu voči vlastným občanom, oveľa menej prebádaná je každodenná podoba vylúčenia „bežných“ ľudí. O to viac je dôležité študovať osud dvojako postihnutých, tak totalitným režimom ako aj hendikepom mentálneho postihnutia. Téma práce preto opisuje východisko pre formovanie „kultúry starostlivosti“ o postihnutých v dôsledku postsocialistických transformácií.

Práca je v siedmych kapitolách rozdelená na dve hlavné časti. Teoreticko-historickú, vrátane metodologickej časti a analyticko-aplikovanú, ktorá obsahuje aj úvahy nad aktuálnym smerovaním disciplíny špeciálnej pedagogiky v postkomunistickom období. Rozhovory o živote rodičov mentálne postihnutých v socializme sú takmer jediným empirickým materiálom práce. Etnografický výskum (i keď by išlo o pozorovanie podmienok, v ktorých vzniká pamäť na socializmus) alebo práca zo sekundárnych zdrojov, napríklad z empirických prác o každodennosti ostrakizovaných v iných totalitných kontextoch, keďže o Československu takáto literatúra neexistuje, takmer absentuje.

Na vzorke dvadsať osem rodičov detí s mentálnym postihnutím sa autorka pokúša priblížiť „skutočný“ život v minulosti. Zozbierané naratívy o starostlivosti v čase komunistického režimu sú veľmi cenným materiálom, ktorý môže byť užitočný aj pre ďalšie spracovanie. Ako však autorka sama konštatuje (napríklad na s. 247), išlo jej o „otisk pamäte“ rodín s mentálne postihnutými deťmi.

Tento „otisk“ pamäte je nielenže „lepší“ (rozumej pozitívnejší) ako samotná minulosť, ako to tvrdí autorka inšpirovaná esejou Tonyho Judta, ale pamäť je hlavne z definície určovaná postojmi a identitami v kontexte súčasného spomínania. Tento druhý definičný aspekt „otisku“ je v práci reflektovaný menej, a to najmä konceptuálne.

Pamäť má konkrétne sociokultúrne parametre, vyplývajúce zo sociálnej organizácie moci tak v totalitných ako aj posttotalitných spoločnostiach. Autorka definuje sociologické parametre vzorky, a jej výber je dostatočne výpovedný. Z perspektívy každodennosti je však potrebné subjektívno-reflexívnu podobu naratívov informátorov doplniť analytickou perspektívou na pamäť ako vyplývajúcej z konkrétnych ekonomických, sociálnych a kultúrnych vzťahov a procesov. „Hovoriace hlavy“ – dlhé prehovory informátorov – by si skrátka zaslúžili analytickejšiu intervenciu autorky.

Autorka sa v závere týmto smerom vydáva, keď napríklad z perspektívy spomínania relativizuje totalitno-posttotalitnú dichotómiu, avšak ukotvenie spomínania napríklad v sociálno-funkcionálnom modeli -- napríklad na báze teórií vzťahu príbuzenstva a štátu viackrát citovaného Iva Možného či konfrontáciu s teóriami totalitarizmu -- neponúka.

Sú to totiž „ľudové“ modely, ktoré treba systematicky študovať, ak chceme porozumieť každodennosti. Napríklad ostrakizácia postihnutých v komunistickom režime mohla nadväzovať na ľudové modely „eugeniky“ či ľudového darwinizmu, ako sa formovali aj pod vplyvom vojnových útrap či v terore po komunistickom prevrate. V tej istej perspektíve „ľudovej“ kontinuity možno študovať napríklad „kult fitness“ v podmienkach kapitalizmu a podobne. Namiesto toho reprezentácie postihnutia v práci začínajú akoby *ex nihilo* v čase narodenia postihnutých detí počas totalitného režimu a tento režim je bez predchádzajúcej kultúrnej kontinuity akoby sám osebe zdrojom ostrakizácie.

Autorka explicitne používa termín totalitný režim a kontrastuje ho s demokratickým vývojom po roku 1989. Zaiste platí autorkino konštatovanie o rozdielnom živote v totalite a po nej, keď v období po totalite sa možno neprajným podmienkam aspoň brániť, zároveň však tiež nemožno ignorovať fakt, že komunistický režim, napriek protirečeniam, bol z dlhodobejšieho hľadiska pre mnohých viac emancipačný ako reakcionársky projekt.

Napríklad konštatovanie na s. 212, že komunistický „režim vytvoril priestor pro absolútni spoločenskou lhostejnosť k mentálne postihnutým, tím ale súčasne paradoxne vytvoril priestor pro soucítění s těmito lidmi“ si žiada hlbšiu teoretickú reflexiu, napríklad v kontraste k normatívnym perspektívam teórie „totalitarizmov“. Autorka sa k tomuto paradoxu vracia, na viacerých miestach ho dokladuje citátmi od informátorov, avšak nezamýšľané dôsledky komunistického experimentu na formovanie ľudskosti systematicky a teoreticky nechopuje. Pritom môžu mať zásadný význam pre formy a podoby chápania postihnutia v porevolučnom období, ba možno úspešne hypotetizovať, že atomizácia a individualizácia (teda forma ľahostajnosti) sú univerzálne pre akúkoľvek modernitu, komunistickú či nekomunistickú.

Vo vzťahu k porevolučnej súčasnosti zas autorka správne zisťuje nárast nerovnosti a ekonomickej neistoty ako kľúčový pre formovanie solidarity. Treba si však uvedomiť, že aj veľmi nerovné a nerovnostárske spoločnosti a kultúry dokážu produkovať vysokú mieru solidarity a spravodlivosti v očiach mnohých svojich obyvateľov.

Z autorkiných záverov teda nie je možné jednoznačne vylúčiť závislosť na kultúrnom modeli, ktorý sa dáva po roku 1989 do kontrastu s komunistickým „kolektivismom“. Tento ideálny model je sytený estetikou a morálkou strednej triedy, ideálneho spoločenského stavu pre budovanie liberálnej demokracie a moderného konceptu ľudských práv, avšak – napriek sympatiám, ktoré tento model má aj u autora tohto posudku -- nemusí reflektovať „kultúru“ informátorov.

Problematický je teda pôvod mravnosti, ktorý autorka deklaratívne umiestňuje do podoby „mravného štátu“ a zodpovednosti jednotlivca. Žiadalo by sa ísť hlbšie pri hľadaní pôvodu tejto morálky a solidarity v neskorom modernite. Hrozí tu totiž sklznutie do romantickej strednostavovskej polohy, ktorá má pevné miesto vo filozofických a pedagogických úvahách,

z hľadiska analytického však môže byť mäťuca. Podstatné je neuspokojiť sa s klišéovitým konštatovaním typu „pravda je často veľmi komplikovaná“, ako autorka píše na s. 251.

Jednou z menej využitých smerov písania práce mohol byť väčší dôraz na komparácie. Tá v čase -- medzi totalitou a posttotalitnou demokraciou – je reflektovaná naprieč prácou, avšak napríklad porovnanie života postihnutých vo východnej a západnej Európe v minulosti by mohlo odhaliť zaujímavé paralely i rozdielnosti. Kontext vstupu do Európskej únie a jeho vplyvu na inštitucionalizáciu vzťahu spoločnosti a postihnutých by si v záverečných pasážach takto tiež žiadal samostatnú pozornosť.

Podobne solidarita a zodpovednosť v ekonomickom zmysle sa netýka len konzumu a kritiky nerovnosti, ako správne konštatuje autorka. V tomto prípade by išlo iba o reprodukciu ľavicového klišé. Ide aj o formovanie kultúry kapitalizmu, ktorá nemusí byť nutne „zlá“ pre účastníkov, ktorí v ňu veria (napríklad u vylúčených Rómov na Slovensku neoklasicky inšpirovaní ekonómovia necharakterizujú ako hodných práv kvôli ich ľudskej hodnote, ale pomocou kalkulácie, že pomoc týmto Rómom sa všetkým „vyplatí“).

V závere by sa žiadalo stručnejšie zhrnutie, možno bez vsuviek výpovedí informátorov. Chýba návrat ku kľúčovým teóriám z úvodu práce a detailnejšia autorská syntéza týchto teoretických predpokladov. Autorka zostala skôr pri filozofickom nasvietení problému „totalitarizmu“ a menej pozornosti venovala syntéze, vyplývajúcej z tejto teórie a empirického materiálu.

Ako sociálny antropológ a etnograf, ktorý sa dlhodobo venuje politike pamäti, nie som plne schopný posúdiť špecifické a komplexné nároky, kladené na habilitačnú prácu zo špeciálnej pedagogiky. Zo všeobecnejšieho sociálnovedného hľadiska však vzhľadom na formu i obsah predkladaného textu – a napriek uvedeným kritickým poznámkam vyššie -- považujem habilitačnú prácu doktorky Mužákovej za primeranú a po absolvovaní habilitačného konania odporúčam kolegyni udeliť vedecko-pedagogický titul docent/docentka v odbore špeciálna pedagogika.